

Sławomir Kalinowski

Zakład Ekonomii Wsi, Instytut Rozwoju Wsi
i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Polska

Aleksandra Łuczak

Katedra Finansów i Rachunkowości,
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,
Polska

Dychotomia odczuć bezpieczeństwa w wymiarze społecznym mieszkańców miast w czasie pandemii COVID-19

Social Security and the COVID-19 Crisis: A Dichotomy
of Perceptions among Urban Residents in Poland

Słowa kluczowe:

bezpieczeństwo społeczne,
COVID-19, ubóstwo subiektywne,
dychotomia odczuć, sytuacja
społeczno-gospodarcza

Kody klasyfikacji JEL:

A14, I32, R00

Historia artykułu:

nadestany: 13 lipca 2021 r.

poprawiony: 24 września 2021 r.

zaakceptowany: 13 kwietnia 2022 r.

Keywords:

social security, COVID-19, subjective
poverty, dichotomy of perception,
socio-economic situation

JEL classification codes:

A14, I32, R00

Article history:

submitted: July 13, 2021

revised: September 24, 2021

accepted: April 13, 2022

Streszczenie

Celem badań była subiektywna ocena sytuacji gospodarstw domowych w miastach dotycząca ich bezpieczeństwa w wymiarze społecznym w okresie pandemii COVID-19. Do osiągnięcia celu zaprojektowano badania pierwotne gospodarstw domowych w Polsce, które przeprowadzono w kwietniu, czerwcu i we wrześniu 2020 r. przy użyciu metody CAWI. Oceniono bezpieczeństwo sytuacji gospodarstw domowych i przedstawiono ich subiektywne odczucia, co do utraty stabilności finansowej, utraty pracy oraz pogorszenia się sytuacji własnego gospodarstwa domowego. Respondenci ocenili też możliwość pogorszenia sytuacji w Polsce, zwiększenia ubóstwa rodzin i wzrostu bezrobocia w kraju. Jednym z ważniejszych wniosków jest dychotomia odczuć ankietowanych, którzy lepiej oceniają sytuację swojego gospodarstwa domowego niż sytuację w Polsce. Między etapem I a etapem II badań nastąpił wzrost optymizmu wśród respondentów, który utrzymał się również w etapie III badań. Z badań wynika, że im mniejsze miasto, tym mniejsze poczucie bezpieczeństwa w wymiarze społecznym.

Abstract

The aim of the research was to subjectively assess the situation of Polish urban households and their sense of social security during the COVID-19 pandemic. To this end, primary household surveys were designed and subsequently carried out in Poland in April, June and September 2020 using the CAWI method. An assessment of household security was made, presenting households' subjective feelings about the loss of financial stability, loss of employment, and the overall deterioration of their situation. Responses also addressed a potential worsening in the situation in Poland, growing poverty of families, and rising unemployment in the country. One of the most important conclusions from the research is that there is a dichotomy of feelings among respondents whereby they view the situation of their households as better than that of the country as a whole. Furthermore, between the first and the second stages of the research, there was an increase in optimism among respondents, persisting into the third stage. Finally, the research results show that the smaller the city, the lower the sense of social security.

Wprowadzenie

Koronawirus, zarówno w Polsce, jak i na świecie, stał się w ostatnim czasie anomiczną częścią codzienności, pogłębiającą poczucie niepewności w społeczeństwie oraz przynoszącą dezorientację z powodu braku standardów i reguł pasujących do nowej rzeczywistości. Tempo jego rozprzestrzeniania oraz skala wyraźnie uzmysłowiła wszystkim z jak potężnym zjawiskiem mamy do czynienia. Jego zasięg dotyka nie tylko samego człowieka, ale przenika głębiej i dalej – staje się wyznacznikiem funkcjonowania całego społeczeństwa. Jednym z jego efektów był zauważalny w początkowym okresie spadek poczucia bezpieczeństwa w wielu wymiarach – społecznym, ekonomicznym, zdrowotnym i politycznym. W wymiarze jednostkowym, mikrosocjalnym (na poziomie rodziny czy też małych lokalnych społeczności) wiązał się m.in. z obawami zachorowania, utratą pracy, utratą bezpieczeństwa socjalnego, brakiem stabilności czy też obawą przed pogorszeniem własnej sytuacji społeczno-ekonomicznej. W wymiarze makrosocjalnym wiązał się z zakłóceniami w gospodarce, wzrostem bezrobocia, inflacji, zwiększeniem deficytu budżetowego czy też spadkiem PKB (por. **Djankov, Panizza [2020]**). Jednostki szukały rozwiązań racjonalizujących ich codzienność i polegających na zmianie codziennego funkcjonowania, reorganizacji życia zawodowego czy też zmiany w systemie nauczania. Władze zaś rozpoczęły działania, które miały przeciwdziałać niekorzystnym zjawiskom zachodzącym w gospodarce i społeczeństwie.

Kreowane w mediach obrazy stały się elementem wizji postapokaliptycznego świata (por. **Holman, Garfin, Silver [2014]**). Puste ulice, sklepy i niefunkcjonujące przedsiębiorstwa w początkowym okresie pandemii kontrastowały z pełnymi szpitalami, kostnicami oraz zakładami pogrzebowymi. Jednocześnie nastąpiła polaryzacja zachowań – z jednej strony ludzie zamykali się w domach, odizolowując się od świata, z drugiej zaś strony część z nich miała poczucie konieczności mierzenia się z niekorzystnymi skutkami zachodzących zjawisk. Ograniczanie kontaktów międzyludzkich i promowanie hasła „zostań w domu” połączone z ograniczoną możliwością funkcjonowania działalności gospodarczej (lockdown), były czynnikami zwiększającymi ubóstwo, zarówno w wymiarze obiektywnym, jak i subiektywnym. Zachodzące niekorzystne zjawiska miały jednak swoją pozytywną stronę – pojawiły się przykłady pomocy warte naśladowania, chociażby wzorowane na hasle „kto ma, niech coś da, kto nie ma, niech weźmie” lekarza ubogich Giuseppe Moscatiego. Idąc za tą ideą, w najtrudniejszym czasie pandemii w Neapolu z okien zwisały koszyki z podstawowymi artykułami spożywczymi, do których ofiarodawcy mogli coś dorzucić, a potrzebujący mogli zabrać produkty. Przykłady przełamujące strach, dodające ludziom „skrzydeł”, a także aktywne działania na rzecz społeczności lokalnej stały się przykładami zwiększającymi poczucie bezpieczeństwa.

Brak stabilności i zakotwiczenia objawiają się w różnych dziedzinach życia. Raz ujawnia się to jako brak kapitału, innym razem jako brak wartości czy też własnej tożsamości. Konstatacja tych faktów skłania do refleksji nad obecną sytuacją społeczno-gospodarczą i związanym z nią bezpieczeństwem ludności. Pojawia się wiele badań i artykułów wskazujących na zachowania ludzkie, adaptację do covidowej rzeczywistości, ale też negujących to zjawisko [**Asmundson, Taylor, 2020; Baldwin, di Mauro, 2020; Bargain, Aminjonov, 2020; Halamska, 2020; Hall i in., 2020; Kalinowski, 2020a; Kalinowski, Wyduba, 2020; McCarthy, 2020; Milewski, 2000; Naeem, 2021; Nolting, 2020; Patel i in., 2020; Tran i in., 2020; Zwęglińska-Gałecka, 2020; Akhtar, 2021; Bobba, Hubé, 2021; Whitehead, Taylor-Robinson, Barr, 2021**], opisujących codzienne życie różnych grup [**Posłuszny i in., 2020; Burdyka, 2020; Halamska i in., 2022**] czy też wpływ pandemii na gospodarkę [**Ślusarczyk, 2020; Wojtyła, 2020**]. W kontekście badań nad sytuacją ludności niezwykle interesujący jest Raport Deloitte *Global state of the consumer tracker*, w którym eksperci firmy wskazują na zachowania konsumentów i poczucie bezpieczeństwa na przykładzie 17 krajów (w tym Polski), w kontekście pandemii [**Deloitte, 2020**]. Okres niepewności związany z pandemią COVID-19 oraz towarzyszącymi jej obostrzeniami trwa ponad rok i nikt do końca nie wie, jak zmieni się życie ludzi pod wpływem zmian zachodzących w gospodarce światowej. Pandemia i obostrzenia z nią związane w różny sposób wpłynęły na życie rodzinne, zawodowe i społeczne ludności. Prezentowany artykuł jest wynikiem szerokich badań prowadzonych nad sytuacją ludności w okresie pandemii koronawirusa. Okres ten stał się kwintesencją życia w warunkach niepewności (samą niepewnością i życiem w takich warunkach zajmowali się w swoich badaniach m.in. **Knight [1921]; Beck [2004]; Zalega**

[2008]; Zimmerman [2009]; Kalinowski [2014], jednak siłą rzeczy badania te nie dotyczyły tak niespodziewanej i nietypowej sytuacji, jaką jest pandemia koronawirusa), w których dochody, praca i przyszłość stanowią najpoważniejsze przyczyny obaw [Kalinowski, Wyduba, 2020]. Ponadto należy podkreślić, że deprivacja materialna stała się codziennością (por. Dudek [2019], Dudek, Szczesny [2021]), czego odzwierciedleniem są chociażby ostatnie dane dotyczące poziomu ubóstwa skrajnego, które w ubiegłym roku objęło 5,2% całego społeczeństwa polskiego [GUS, 2021].

Badania zmierzały do rozpoznania sytuacji mieszkańców różnych typów miast w okresie pandemii koronawirusa. Podjęto próbę identyfikacji zmian odczuć gospodarstw domowych zachodzących w wyniku pandemii. Stąd też głównym celem prowadzonych badań była subiektywna ocena sytuacji gospodarstw domowych w miastach w zakresie ich bezpieczeństwa w wymiarze społecznym w okresie pandemii COVID-19. W szczególności postawiono następujące pytania badawcze:

P1. Czy ankietowani mają poczucie pogorszenia się ich sytuacji dochodowej w badanym okresie?

P2. Czy gospodarstwa domowe obawiają się ubóstwa w okresie pandemii?

P3. Czy respondenci mają poczucie bezpieczeństwa zatrudnienia?

P4. Czy sytuacja respondentów jest zależna od miejsca zamieszkania?

Stąd też sformułowano hipotezy badawcze:

H1. Gospodarstwa domowe w badanym okresie pandemii miały poczucie, że pogorszy się ich sytuacja dochodowa.

H2. Odczucia gospodarstw domowych dotyczące obawy ubóstwa zwiększały się w okresie pandemii.

H3. Respondenci obawiają się utraty własnej pracy i wzrostu bezrobocia w kraju.

H4. Odczucia własnej sytuacji w większych miastach są zdecydowanie bardziej pozytywne niż w mniejszych miejscowościach.

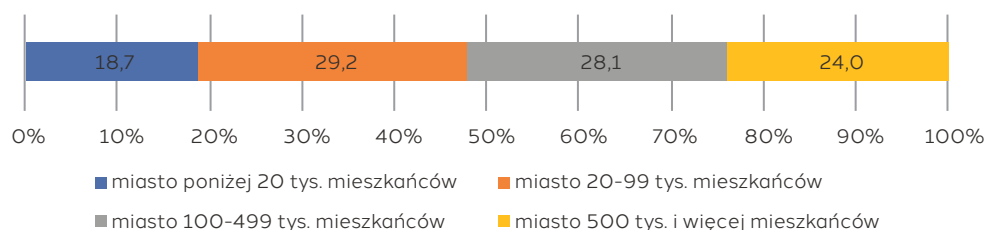
Badanie opierało się na trój etapowym badaniu pierwotnym gospodarstw domowych w Polsce, przeprowadzonym techniką CAWI (*Computer-Assisted Web Interview*) w kwietniu, czerwcu i we wrześniu 2020 r. Wkład autorów obejmuje przede wszystkim subiektywną ocenę sytuacji gospodarstw domowych pod względem bezpieczeństwa w wymiarze społecznym podczas pandemii. Badano postrzeganie przyszłego stanu własnych gospodarstw domowych respondentów oraz opinie na temat przyszłej sytuacji w Polsce. W dzisiejszych czasach wyniki badań są bardzo ważne dla rządów, polityków i innych decydentów, którzy uczestniczą w procesie zapobiegania i ograniczania skutków pandemii COVID-19.

Źródła danych i metody

Materiały empiryczne wykorzystane w artykule są częścią znacznie szerszych badań pierwotnych zatytułowanych „Moja sytuacja w okresie koronawirusa” [Kalinowski, Wyduba, 2020; Kalinowski, 2020b]. Badania zostały przeprowadzone metodą CAWI w trzech etapach: w kwietniu, czerwcu i we wrześniu 2020 r. Metoda CAWI umożliwiła uczestnictwo znacznej grupy ankietowanych w sytuacji utrudnionego bezpośredniego kontaktu z ankietowanymi i umożliwiła obserwację zależności i zmian zachodzących w zachowaniu ludności. W badaniach założono, że na każdym etapie próba będzie reprezentatywną przedmiotową próbą badawczą – próbą kwotową według najważniejszego kryterium badań – klasy miejscowości gospodarstwa domowego. Założono, że próba powinna mieć strukturę zbliżoną do populacyjnej i na każdym etapie badania wyselekcjonowano 267 gospodarstw domowych, odwzorowując strukturę przyjętą przez GUS [2020]. Na rysunku 1 przedstawiono strukturę próby badawczej przyjętą na każdym etapie badań.

W badaniach zastosowano wskaźniki struktury i oceniono ich podobieństwo za pomocą testu Wilcoxona dla grup zależnych (test kolejności par) przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$. Test Wilcoxona [1945, 1992] stanowi nieparametryczną alternatywę dla testu t dla grup zależnych. Test wykorzystuje się do porównywania ze sobą dwóch grup zależnych, czyli dwóch zmiennych, gdy są mierzone na skali porządkowej lub ilościowej. Test Wilcoxona jest znacznie mniej podatny na błędne obserwacje niż test t. Oznacza to, że dla wielu praktycznych celów, test Wilcoxona jest lepszy niż test t [Noether, 1992].

Rysunek 1. Struktura próby badawczej według klasy miejscowości gospodarstwa domowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS [2020].

W teście Wilcozona obliczana jest różnica pomiędzy parami dwóch zmiennych $d_{it} = x_{it} - y_{it}$ dla każdego z i badanych gospodarstw domowych w etapie t , a następnie różnice są rangowane. Test weryfikuje hipotezę, że zachodzi równość sumy rang dodatnich i ujemnych. Można to uprościć do stwierdzenia, że mediana dla tych różnic wynosi 0 (hipoteza zerowa) dla dwóch zmiennych opisujących sytuację własną gospodarstwa domowego i sytuację w kraju. Stąd też hipotezy:

H0: $med(d_{it}) = 0$,

H1: $med(d_{it}) \neq 0$.

Wyznaczoną wartość statystyki testowej, a na jej podstawie wartość p porównuje się z poziomem istotności $\alpha = 0,05$. Jeżeli $p \leq \alpha$, należy odrzucić H0, oznacza to, że występują istotne statystycznie różnice między ocenami badanych dwóch zmiennych opisujących sytuację własną gospodarstwa domowego i sytuację w kraju. Jeżeli $p > \alpha$, wtedy nie ma podstaw do odrzucenia H0, czyli nie ma istotnej różnicy w rozkładach dwóch badanych zmiennych, czyli brak jest istotnych statystycznie różnic pomiędzy ocenami dwóch analizowanych zmiennych w ramach sytuacji w kraju i gospodarstwie domowym. Obliczenia wykonano za pomocą pakietu Statistica 13.3 [StatSoft Polska, 2021].

Wyniki badań

Bezpieczeństwo jest jedną z cenniejszych wartości dla każdego człowieka. Jego zakres pojęciowy ulega ciągłym zmianom, tym samym zmieniają się sposoby jego definiowania. Zakres semantyczny terminu bezpieczeństwo jest rozległy, co wynika z opisywania tej kategorii za pomocą terminologii charakterystycznej dla różnych dziedzin nauki – ekonomii, psychologii, socjologii, nauk obronnych, politologii i innych. Jednak z reguły sprowadza się do dwóch antynomicznych znaczeń. Z jednej strony to stan gwarantujący istnienie podmiotu oraz możliwość jego rozwoju wynikające z braku opieki, z drugiej strony zaś to sytuacja niezagrażenia, spokoju i pewności. Nye [1988] tłumaczy bezpieczeństwo w sensie ogólnym jako stan braku zagrożenia (postać wolności negatywnej), Giddens [2007] zaś w bardziej abstrakcyjnym znaczeniu traktuje bezpieczeństwo jako przeciwwagę dla chaosu.

Definicja Korzeniowskiego [2000] wiąże bezpieczeństwo ze zdolnością do kreatywnej aktywności podmiotu, łącząc je ze stanem obiektywnym polegającym na braku zagrożenia, odczuwanym subiektywnie przez jednostki lub grupy. Jest ona bliska pojmowaniu bezpieczeństwa przez Lenera [1964], który pisał, że jest ono identyczne z pewnością i oznacza brak zagrożenia fizycznego albo ochronę przed nim. Zatem można przyjąć, że bezpieczeństwo jest antonimem niepewności. Takie podejście wynika z poczucia pewności istnienia oraz gwarancji szans realizowania potrzeb, samorealizacji i doskonalenia. Zatem z jednej strony można bezpieczeństwo traktować jako stan związany z brakiem poczucia deprywacji potrzeb pierwszego rzędu, z drugiej zaś jako możliwość zaspokojenia potrzeb istnienia i rozwoju. Wobec tego w ogólnym ujęciu można bezpieczeństwo traktować całościowo, łącząc wymiar istnienia, przetrwania, tożsamości, niezależności, spokoju i pewności rozwoju. Wszystkie te wymiary w okresie pandemii, która stała się kwintesencją czasów niepewności, zostały zachwiane, co miało odzwierciedlenie w opiniach respondentów.

Postrzeganie bezpieczeństwa jako sytuacji pozbawienia opieki niesie za sobą konsekwencje w wymiarze indywidualnym i społecznym. Wiąże się z ograniczeniem wypełniania powinności przez instytucje powołane do

zapewnienia bezpieczeństwa. Z kolei bezpieczeństwo postrzegane jako sytuacja, w której jednostka jest pozbawiona obaw, ma odmienne konotacje w sferze bezpieczeństwa ontologicznego – a więc postrzegania własnej sytuacji życiowej i traktowania w kategoriach pewności lub niepewności. W sytuacji pewności jednostka będzie miała poczucie bezpieczeństwa w wymiarze dochodowym, posiadanej pracy czy też wobec przyszłości, w przeciwnym przypadku jednostka będzie miała poczucie braku pewności w każdym z wymienionych wymiarów.

W naszych rozważaniach koncentrujemy się na definicji bezpieczeństwa dotyczącej wymiaru społecznego. Bezpieczeństwo społeczne można definiować jako wszystkie sposoby, w jakie ludzie organizują swoje życie, aby zapewnić sobie dostęp do odpowiedniego dochodu [McKay, Rowlingson, 1999]. Bezpieczeństwo w ujęciu normatywnym pojawia się w Konstytucji RP, gdzie w art. 67 jest wskazane, że „obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego”, a jego zakres i formy określa ustawa. Gierszewski [2018] wskazuje, że bezpieczeństwo społeczne jest powiązane z „prawdopodobieństwem wystąpienia niepożądanych zjawisk (problemów) społecznych oraz ograniczeniem ryzyk związanych z przetrwaniem i jakością życia w sferze ekonomicznej i kulturowej”. Dodaje, że tak rozumiane bezpieczeństwo oznacza zdolność instytucji państwowych do przeciwstawiania się zagrożeniom wewnętrznym w obszarze społecznym. Gierszewski, nawiązując do badań Kukułki [1978], wskazuje, że jest to „stan i proces, który zapewnia spójność celów bezpieczeństwa narodowego związanych z gwarancją przetrwania, dobrobytu oraz zrównoważonego rozwoju społeczeństwa”. Należy dodać, że subiektywne poczucie bezpieczeństwa lub jego niepewności jest jednym z głównych wymiarów wpływających na rozwój i dobrobyt. W obecnych czasach aktualne jest też spostrzeżenie, że współczesne myślenie o bezpieczeństwie powinno uwzględniać liczne interakcje między systemami społecznymi, politycznymi, kulturowymi, epidemiologicznymi i ekonomicznymi, które w badaniach są często analizowane i traktowane oddzielnie [Webb, Wills-Herrera, 2012]. W związku z tym, w kontekście naszych badań, należy zaproponować definicję pojęcia poczucia bezpieczeństwa w wymiarze społecznym jako subiektywnego odczucia zaspokojenia potrzeb materialnych gospodarstwa domowego oraz zdolności do pozyskania środków pieniężnych na utrzymanie własnego gospodarstwa domowego przynajmniej na dotychczasowym poziomie życia.

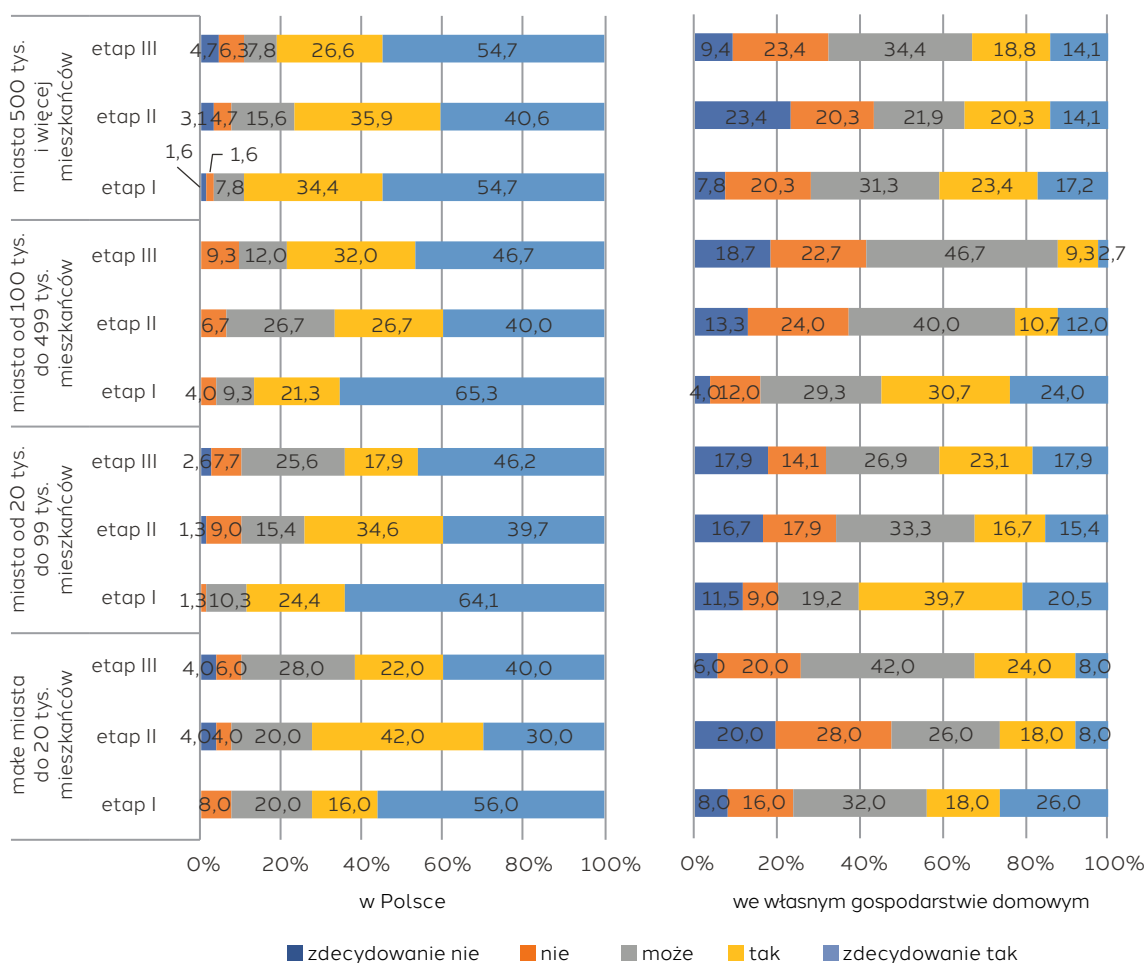
W pracy przedstawiono odczucia respondentów różnych typów miast z trzech etapów badań w zakresie bezpieczeństwa społecznego ich gospodarstwa domowego i ich odczuć co do przyszłej sytuacji w Polsce (rysunek 2). Odczucia gospodarstw domowych dotyczą poczucia możliwości pogorszenia się sytuacji własnego gospodarstwa domowego w najbliższej przyszłości, a także odczuć co do utraty stabilności finansowej i utraty pracy. Odczucia respondentów odnośnie do sytuacji własnego gospodarstwa domowego porównano z poczuciem niepewności przyszłej sytuacji w Polsce. Ankietowani ocenili możliwość pogorszenia sytuacji w Polsce w najbliższej przyszłości, możliwości zwiększenia ubóstwa rodzin i wzrostu bezrobocia w kraju.

W kwietniu 2020 r. (etap I badań) w małych miastach do 20 tys. mieszkańców 72% respondentów (odpowiedzi: tak i zdecydowanie tak) zakładało, że sytuacja w kraju się pogorszy, z tego 56% było tego pewnych. W czerwcu (etap II) obawy pogorszenia sytuacji wyrażało również 72% respondentów, z czego zdecydowanie pewnych było już tylko 30%. We wrześniu (etap III) nastąpiło niewielkie zmniejszenie tej frakcji – do około 62%, jednak o 10 p.p. wzrosła liczba osób, które były pewne pogorszenia sytuacji. Ankietowani nie byli już jednak tak stanowczy w ocenie własnej sytuacji. W etapie I prawie 26% ankietowanych było pewnych jej pogorszenia, a 18% respondentów uważało, że jest to prawdopodobne. W etapie II badań zmniejszył się o 18 p.p. odsetek osób, które zdecydowanie obawiały się pogorszenia własnej sytuacji. Sytuacja ta utrzymała się w etapie III. Natomiast frakcja osób, dla których pogorszenie sytuacji było możliwe nie zmieniła się, natomiast już w etapie III badań w małych miastach odsetek ten zwiększył się o 6 p.p.

W miastach, w których zamieszkiwało od 20 tys. do 99 tys. oraz od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców odczucia negatywne były bardziej wyraziste. W etapie I odpowiednio 88,5% i 86,6% respondentów (odpowiedzi: tak i zdecydowanie tak) zakładało, że sytuacja w kraju się pogorszy, z tego 64,1% i 65,3% było tego pewnych. W etapie II obawy pogorszenia sytuacji wyrażało około trzech na czterech respondentów, z czego zdecydowanie pewnych było już tylko 40%. W etapie III nastąpiło niewielkie zwiększenie tej frakcji – do około 46%.

Jednak we wrześniu 2020 r. w miastach od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców udział osób, które uznały, że sytuacja w kraju może pogorszyć się była prawie dwa razy większa niż w miastach od 20 tys. do 99 tys. mieszkańców. Ankietowani tych miast również nie byli już jednak tak stanowczy w ocenie własnej sytuacji. W etapie I badań w miastach od 20 tys. do 99 tys. mieszkańców ponad 60% ankietowanych zakładało, że ich sytuacja pogorszy się (odpowiedzi: tak i zdecydowanie tak). W miastach od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców udział tych osób był nieco niższy i wynosił 54,7%. W etapie II badań zmniejszył się odsetek osób, które obawiały się pogorszenia własnej sytuacji. W miastach od 20 tys. do 99 tys. mieszkańców było ich około 32%, a w miastach od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców już tylko około 22%. Sytuacja ta pogorszyła się w etapie III w miastach od 20 tys. do 99 tys. mieszkańców (41%), a w miastach od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców optymizm w odczuwaniu własnej sytuacji poprawił się (12% – odpowiedzi tak i zdecydowanie tak).

Rysunek 2. Postrzeganie przez respondentów możliwości pogorszenia sytuacji w Polsce i we własnym gospodarstwie domowym (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W największych miastach powyżej 500 tys. mieszkańców odczucia negatywne co do sytuacji w kraju były jeszcze bardziej wyraziste. W etapie I ponad 89% respondentów (odpowiedzi: tak i zdecydowanie tak) zakładało, że sytuacja w kraju się pogorszy, z tego 54,7% było tego pewnych. W etapie II obawy pogorszenia sytuacji wyrażało ponad 76% respondentów, z czego zdecydowanie pewnych było około 40%. Natomiast w etapie III nastąpiło niewielkie zwiększenie tej frakcji – do około 81%, przy czym pewnych pogorszenia sytuacji w Polsce było tyle samo gospodarstw domowych co w etapie I badań (54,7%). Respondenci z największych miast w Polsce również nie byli już jednak tak stanowczy w ocenie własnej sytuacji. Dodatkowo należy zauważyć, że ich sytuacja w poszczególnych etapach badania ulegała najmniejszym zmianom. Ponadto dla największych miast od 500 tys. mieszkańców subiektywne odczucie w odniesieniu do pogorszenia własnej sytuacji gospo-

darstw domowych jest mniejsze (mediana 3 w każdym etapie badań) niż odczucie w odniesieniu do sytuacji w kraju (mediana 4 – etapy I i II, mediana 5 – etap III) – rysunek 5.

Porównując odczucia respondentów co do możliwości pogorszenia własnej sytuacji gospodarstwa domowego i sytuacji w Polsce należy zauważyć, że ujawnia się dychotomia odczuć. Dychotomię odczuć ankietowanych potwierdził też test Wilcoxon, który wykazał wysoce istotnie statystyczne różnice pomiędzy odczuciami możliwości pogorszenia własnej sytuacji i sytuacji w Polsce; odnotowano, że na każdym etapie $p = 0,000$. Mediany ocen subiektywnego odczucia w odniesieniu do pogorszenia własnej sytuacji (mediana 3 lub 4 – etap I, mediana 3 – etapy II i III) są mniejsze niż odczucia co do sytuacji w Polsce (mediana 4 lub 5 – etapy I i II, mediana 4 – etap III) – rysunek 5.

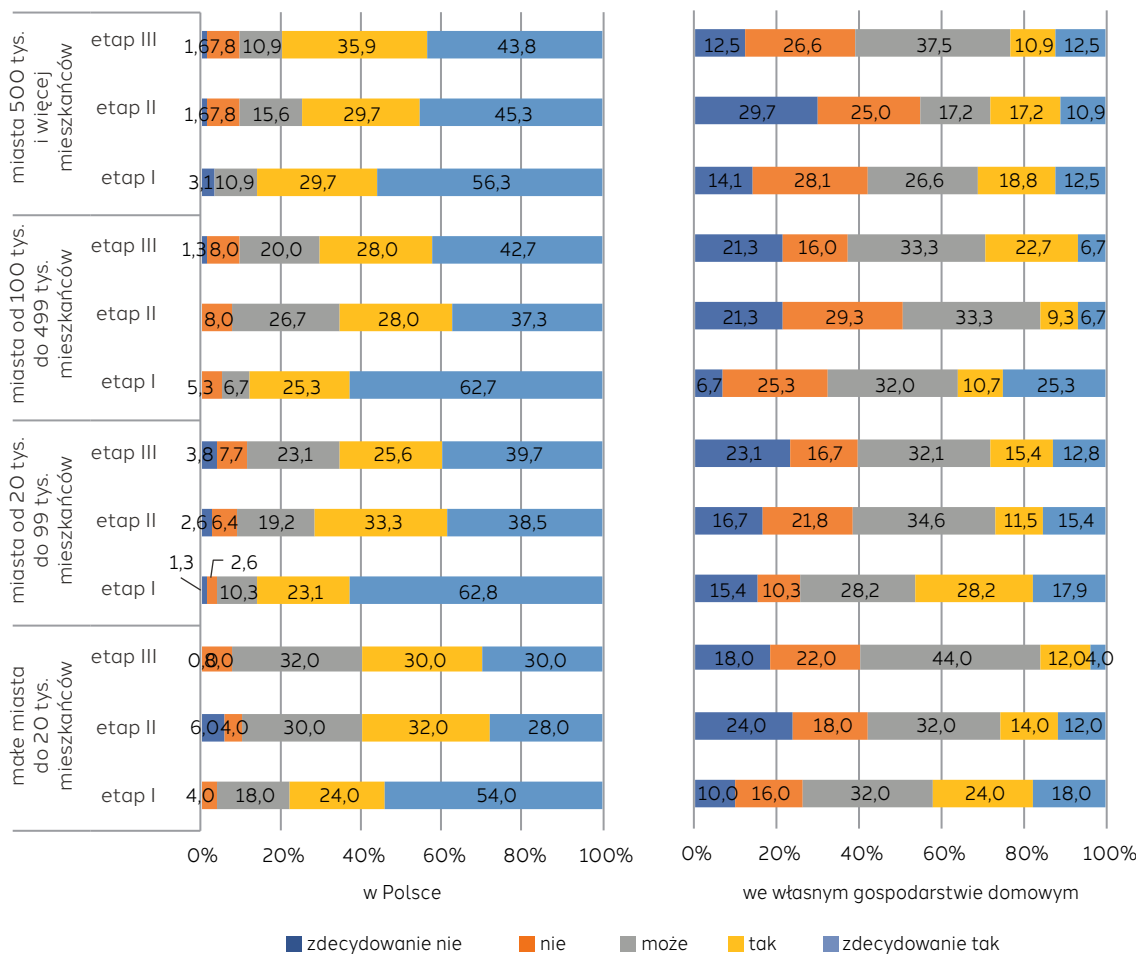
Poczucie, że skutki pandemii i zamknięcia gospodarki nie dotyczą respondentów bezpośrednio, spowodowało wzrost optymizmu. Wpływ na to miało również oswajanie się z koronawirusem oraz powrót do codzienności. W większości obszarów życia osobistego i zawodowego zakończył się lockdown, co też osłabiło poczucie zagrożenia. Powrót do pracy, możliwość uczestnictwa w inicjatywach kulturalnych, mniejsze obostrzenia sprzyjały zwiększeniu pozytywnych ocen w postrzeganiu własnej sytuacji i sytuacji w kraju. Należy podkreślić, że etap III został zakończony tuż przed wprowadzeniem kolejnych obostrzeń w polskiej gospodarce, a ankietyzacja w nieco późniejszym terminie mogłaby znacząco wpłynąć na udzielane odpowiedzi i, co zakładają autorzy, wzrost pesymizmu.

Respondenci są pesymistyczni w ocenie przewidywanego wzrostu poziomu ubóstwa w Polsce (rysunek 3). W etapie I badań w małych miastach około 78% respondentów (odpowiedzi: tak i zdecydowanie tak) zakładało, że sytuacja w kraju się pogorszy, z tego 54% było tego pewnych. W kolejnych etapach negatywne odczucia zmniejszyły się o 18 p.p. do poziomu 60% w czerwcu i we wrześniu. Należy zauważyć, że odczucia co do wzrostu poziomu ubóstwa w Polsce w etapach II i III badań były w bardzo wysokim stopniu zgodne. Natomiast sytuacja w miastach od 20 tys. do 99 tys. i od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców była podobna w etapie I pod względem negatywnych odczuć możliwości wzrostu ubóstwa w Polsce, odpowiednio prawie 86% i 88% gospodarstw domowych wypowiedziało się, że sytuacja w Polsce pogorszy się, a pewnych tego było prawie 63%. W kolejnych etapach negatywne odczucia nieznacznie zmniejszyły się i były w granicach od 65% do 72%. Podobnie wyglądała sytuacja w największych miastach. Na etapie I 86% respondentów odczuwało, że sytuacja w kraju może pogorszyć się. W kolejnych etapach odsetek ten nieznacznie zmniejszył się (etap II – 75%, etap III – prawie 80%).

Rozpatrując możliwość utraty stabilności finansowej własnego gospodarstwa domowego, respondenci byli zdecydowanie bardziej optymistyczni. W etapie I badań w małych miastach 42% ankietowanych dostrzegło, że stabilność finansowa ich gospodarstw może pogorszyć się. Na etapach II i III optymizm był jeszcze większy, a udziały respondentów negatywnie odnoszących się do badanej kwestii wynosiły odpowiednio – 26% i 16%.

W miastach od 20 tys. do 99 tys. mieszkańców sytuacja była podobna. W etapie I badań w miastach tych tylko 46,1% ankietowanych przewidywało możliwość utraty stabilności finansowej. W etapach II i III badań optymizm był jeszcze większy, a udziały respondentów negatywnie odnoszących się do badanej kwestii wynosiły odpowiednio – około 27% i 28%. W miastach od 100 tys. do 499 tys. i od 500 tys. mieszkańców w etapie I badań negatywnie postrzegających swoją stabilność finansową było zdecydowanie mniej niż w mniejszych miastach i ich udziały wynosiły odpowiednio – 36% i 31,3%. W kolejnych etapach badań odsetek ten był jeszcze niższy. Należy jednak podkreślić, że respondenci w miastach od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców w czerwcu 2020 r. byli najbardziej optymistyczni, a o możliwości pogorszenia ich stabilności finansowej pomyślało tylko 16%. Należy zauważyć, że zmiany w odczuciu możliwości pogorszenia sytuacji finansowej własnego gospodarstwa domowego pomiędzy dwoma kolejnymi etapami nie wykazały istotnych różnic. Największe różnice ujawniły się dopiero w ocenach sytuacji własnego gospodarstwa domowego między etapem I a etapem III badań dla miast od 100 tys. do 499 tys. mieszkańców.

Rysunek 3. Postrzeganie przez respondentów wzrostu ubóstwa gospodarstw domowych w Polsce oraz utraty własnej stabilności finansowej (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

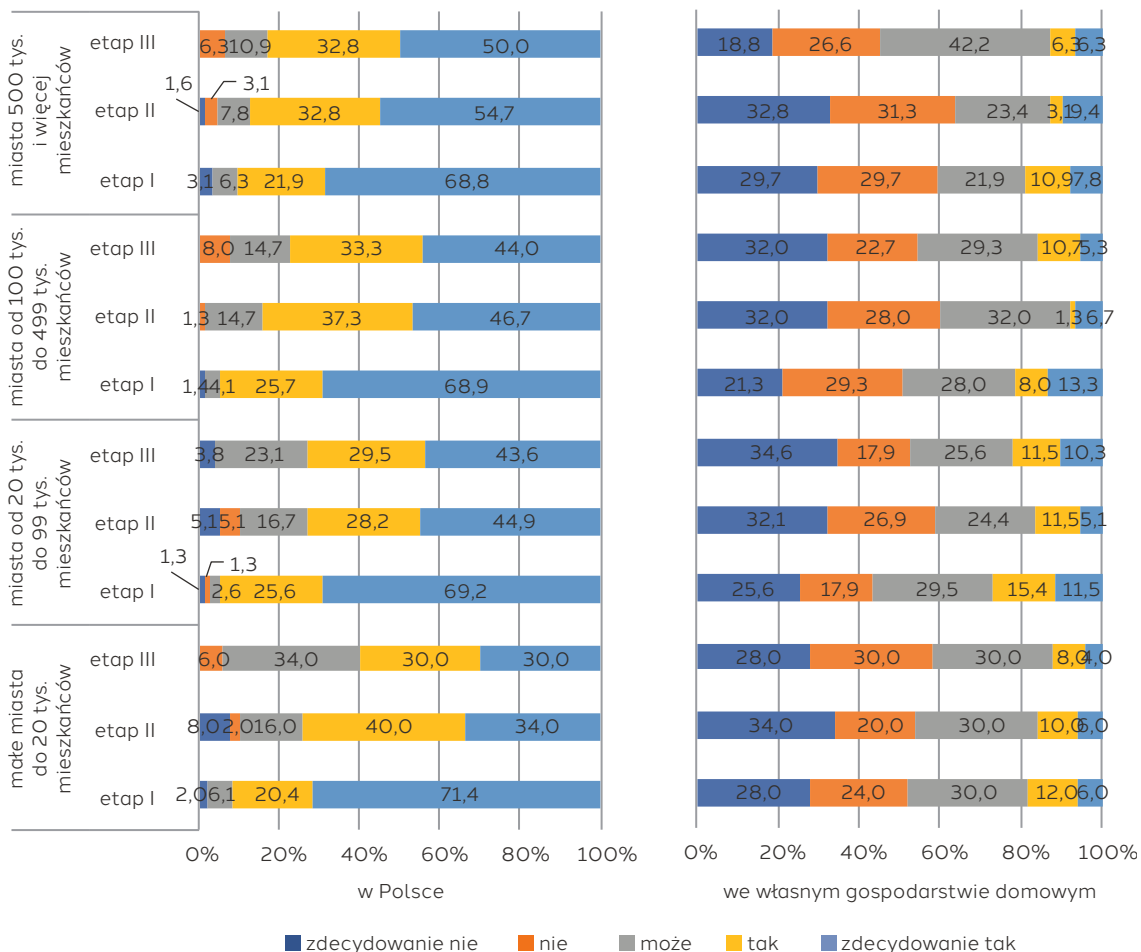
Zdecydowanie należy podkreślić, że występują statystycznie istotne różnice w odczuwaniu utraty własnej stabilności finansowej i w odniesieniu do wzrostu ubóstwa rodzin, co potwierdzono w teście Wilcozona, gdzie na każdym etapie badań $p = 0,000$. Mediany ocen subiektywnych odczuć w odniesieniu do utraty własnej stabilności finansowej gospodarstw domowych (mediana 2 lub 3) są mniejsze niż odczucia w odniesieniu do wzrostu ubóstwa rodzin (mediana 4 lub 5) – rysunek 5.

W okresie pandemii istotna jest też ocena możliwości utrzymania pracy lub jej utraty (rysunek 4). Należy zauważyć, że we wszystkich typach miast w etapie I badań ponad 90% respondentów dostrzegало możliwość wzrostu bezrobocia w kraju. W małych miastach w kwietniu (etap I badań) respondentów zakładających wzrost bezrobocia było 91,8%, w czerwcu (etap II) odsetek ten spadł o prawie 18 p.p., by o kolejne 14 p.p. zmniejszyć się we wrześniu (etap III). We wrześniu zdecydowanie pewnych wzrostu bezrobocia w kraju było 30% badanych (spadek o 41,4 p.p. w porównaniu z etapem I i tylko o 4 p.p. w porównaniu z etapem II). W większych miastach sytuacja była podobna w etapie I badań, a odsetek zdecydowanie pewnych zwiększenia się bezrobocia wynosił około 69%. W kolejnych dwóch etapach badań w miastach od 20 tys. do 499 tys. mieszkańców zdecydowanie pewnych było już mniej, a ich udział oscylował od 44% do prawie 47%. W największych miastach udziały te były nieco większe i wynosiły ponad 50%.

Warto zauważyć, że we wszystkich miastach odsetek respondentów uważających, że mogą utracić pracę nie przekroczył 27% na każdym etapie badań. Najlepiej postrzegali swoją sytuację mieszkańcy małych miast. W kwietniu w miastach do 20 tys. mieszkańców zaledwie 18% ankietowanych zauważało ten problem, a w czerwcu i we wrześniu ich udział zmniejszył się z każdym etapem o 2 p.p. Należy dodać, że pewnych utraty pracy w etapach I i II badań było tylko 6%, a w etapie III już tylko 4%. Natomiast w miastach od 20 tys. do 99 tys. miesz-

kańców problem utraty własnej pracy w etapie I badań dostrzegło prawie 27%, jednak już w etapie II badań ich udział zmniejszył się o ponad 10 p.p., żeby we wrześniu wzrosnąć o 5 p.p. Należy wspomnieć, że ostatnie dni badań ankietowych były jednocześnie początkiem znacznych wzrostów zachorowań. Zbiegło się to z faktem, że obawa utraty pracy wzrosła między etapem II i etapem III badań dla wszystkich miast powyżej 20 tys. mieszkańców (rysunek 4). Badania pozwalają zauważyć, że obawy wyrażają głównie respondenci, którym kończy się umowa o pracę, a także prowadzący własną działalność gospodarczą, którzy w wyniku lockdownu utracili płynność finansową. Można przypuszczać, że kolejne obostrzenia wprowadzane w październiku (zatem tuż po przeprowadzonej ankiecie), mogłyby nasilić te obawy. Dodatkowe pytania skierowane do części respondentów pozwalają sformułować wnioski, że obawy utraty pracy ponownie wzrosły pod koniec października. Jeden z ankietowanych przedsiębiorców wyraził opinię: „prawdopodobnie drugiego zamknięcia (...) nie zniosę”, inny dodał: „to będzie zabójstwo dla mojego biznesu (...), nie dam rady”. W podobnym tonie utrzymane są wypowiedzi też innych respondentów. Do ciekawszych należy wypowiedź przedstawiciela świata kultury: „mniej osób w teatrze, to mniejsza gaża dla aktorów, ale też dla nas pracowników teatru, pewnie nas pozwalniają”. Warto też podkreślić, że na negatywne odczucia w dodatkowo zadanych pytaniach w październiku mogły mieć wpływ inne wydarzenia w kraju [Kalinowski, Wyduba, 2020].

Rysunek 4. Postrzeżenie przez respondentów wzrostu bezrobocia w Polsce i utraty własnej pracy (%)

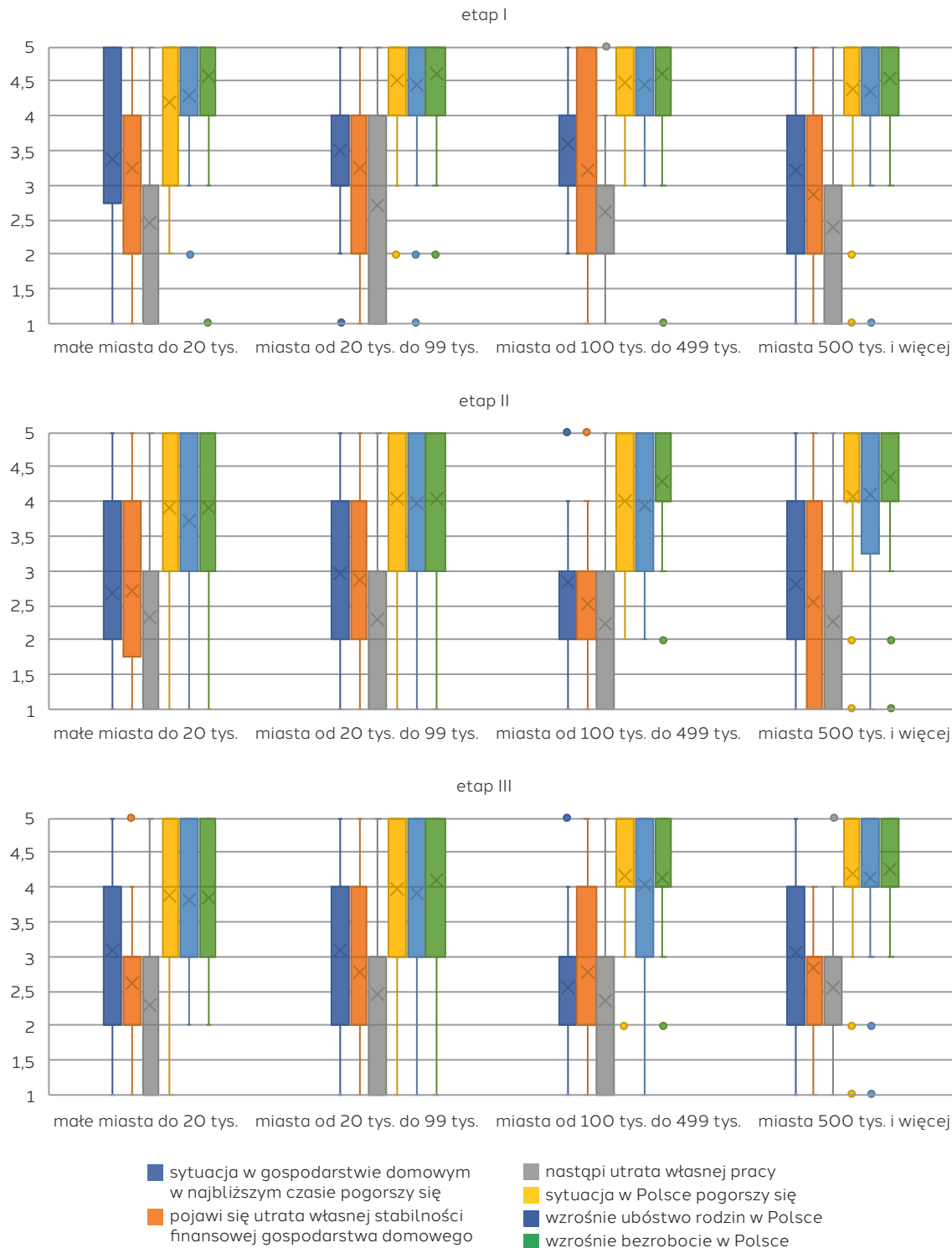

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Kolejną kwestią potwierdzającą dychotomię odczuć są odpowiedzi na pytania o możliwość utraty pracy i wzrost bezrobocia w kraju. Zauważalna jest znaczna różnica pomiędzy odsetkiem osób, które obawiają się wzrostu bezrobocia w Polsce, a tymi, którzy mają poczucie, że sami utracą pracę. Wartość $p = 0,000$ uzyskana w teście Wilcoxa była mniejsza od poziomu istotności 0,001. Oznacza to, że dla tych miast między oceną możliwości wzrostu bezrobocia a utraty własnej pracy na każdym etapie badań wystąpiła wysoce statystycznie

istotna różnica. Mediany ocen subiektywnego odczucia w odniesieniu do utraty własnej pracy (mediana 2 lub 3) są mniejsze niż odczucie wzrostu bezrobocia w Polsce (mediana 5 – etap I, mediany od 4 do 5 – etapy II i III) – rysunek 5.

Rysunek 5. Wykres pudełkowy dla zmiennych dotyczących postrzegania przez respondentów przyszłego stanu własnego gospodarstwa domowego oraz ich opinii na temat przyszłej sytuacji w Polsce według klasy miejscowości zamieszkania i etapów badań

Uwaga: pudełko składa się z pierwszego i trzeciego kwartyła, linia pionowa reprezentuje medianę, × oznacza średnią. Szerokość pudełka odpowiada wartości rozstępu międzykwartkowego (*IQR*). Wąsy są rysowane do najwyższej (najniższej) wartości zmiennej między górnym (dolnym) kwartyłem a 1,5 *IQR*, małe kółko – wartość odstająca.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Na potwierdzenie dychotomii odczuć własnej sytuacji gospodarstw domowych i sytuacji w Polsce dla wszystkich badanych typów miast i etapów badań wykonano wykresy pudełkowe (ramka-wąsy) oparte na statystykach opisowych (rysunek 5). Można zauważyć wyraźne różnice w położeniu wykresów pudełkowych dla odczuć sytuacji własnej gospodarstwa domowego a sytuacji w Polsce. Warto dodać, że im niższe wartości wskazanych miar pozycyjnych, tym lepsza ocena respondentów zarówno ich bieżącej sytuacji, jak i sytuacji w kraju. Obserwowalne są też w kolejnych etapach badań niewielkie przesunięcia w dół w kwartylach górnym i dolnym, co wskazuje na wzrost optymizmu wśród respondentów.

Dodatkowo porównując wartości p testu Wilcozona dla par obserwacji z poziomem istotności $\alpha=0,05$, można stwierdzić, że dla małych miast do 20 tys. nie istnieje istotna statystycznie różnica w poziomie odczucia gospodarstw domowych na każdym etapie pomiędzy tym, że sytuacja w Polsce się pogorszy i zwiększy się ubóstwo rodzin (etap I: $p=0,569$, etap II: $p=0,299$, etap III: $p=0,435$), a także pomiędzy odczuciami co do pogorszenia się własnej sytuacji gospodarstwa domowego i utraty stabilności finansowej (etap I: $p=0,251$, etap II: $p=0,900$). W etapie II nie wykazano statystycznie istotnej różnicy na poziomie $\alpha=0,05$ pomiędzy odczuciem, że sytuacja w gospodarstwie domowym w najbliższym czasie pogorszy się a utratą własnej pracy ($p=0,068$). Ponadto w etapach II i III stwierdzono, że nie istnieje istotna statystycznie różnica w poziomie odczucia, że sytuacja w Polsce pogorszy się i wzrośnie bezrobocie (etap II: $p=0,702$, etap III: $p=0,754$) oraz wzrośnie bezrobocie i ubóstwo rodzin w Polsce (etap II: $p=0,117$, etap III: $p=0,949$).

W każdym etapie badań dla miast od 20 tys. do 99 tys. mieszkańców nie stwierdzono też, że odczucia co do sytuacji w Polsce różnią się ($p > 0,05$). Zatem należy uznać, że odczucia respondentów dotyczące możliwości pogorszenia sytuacji w Polsce, wzrostu ubóstwa rodzin oraz wzrostu bezrobocia w Polsce były na każdym etapie badań na podobnym poziomie. Ponadto w etapie II nie ujawniły się też różnice w odczuciu możliwości pojawienia się utraty stabilności finansowej gospodarstwa domowego oraz że sytuacja w gospodarstwie domowym w najbliższym czasie pogorszy się ($p=0,384$).

Podsumowanie

W pracy przeprowadzono subiektywną ocenę sytuacji gospodarstw domowych w zakresie ich bezpieczeństwa w wymiarze społecznym w czasie pandemii COVID-19. Na podstawie przeprowadzonych badań uzyskaliśmy też odpowiedzi na pytania badawcze dotyczące odczuć mieszkańców miast, co pozwoliło również zweryfikować postawione hipotezy badawcze. W kwietniu, czyli w etapie I badań, istniało silne poczucie pogorszenia sytuacji dochodowej własnego gospodarstwa domowego, które w czerwcu (etap II) nieznacznie zmniejszyło się, co mogło być efektem uznania sytuacji pandemii jako przejściowej. Jednak we wrześniu (etap III) poczucie możliwości pogorszenia własnej sytuacji dochodowej zwiększyło się w porównaniu z etapem II, co jest efektem utrzymującej się pandemii i jej skutków. Przeprowadzone analizy pozwoliły na zweryfikowanie hipotezy badawczej H1, która wskazywała, że gospodarstwa domowe w badanym okresie pandemii odczuwają silne poczucie pogorszenia się ich sytuacji dochodowej. Weryfikując tę hipotezę należy stwierdzić, że silne odczucie możliwości pogorszenia się sytuacji dochodowej własnego gospodarstwa domowego było odczuwane tylko w etapie I badań.

Drugie pytanie badawcze dotyczyło ubóstwa rodzin. W kwietniu na każdych pięciu ankietowanych więcej niż czterech dostrzegło możliwość zwiększenia ubóstwa rodzin w Polsce, w czerwcu i we wrześniu ocena była bardziej optymistyczna i już tylko dwóch na trzech respondentów wyrażało obawy w tym zakresie. Zatem nie można zweryfikować pozytywnie hipotezy badawczej H2, która zakładała, że odczucia gospodarstw domowych dotyczące ubóstwa będą się zwiększały w okresie pandemii.

Kolejne pytanie badawcze związane było z poczuciem bezpieczeństwa zatrudnienia. Około jednej piątej ankietowanych w kwietniu dostrzegło możliwość utraty pracy, w kolejnych dwóch etapach badań – w czerwcu i we wrześniu – ankietowani byli bardziej optymistyczni. Należy dodać, że odczucia tych samych ankietowanych co do możliwości zwiększenia bezrobocia w kraju były zaskakująco silne, gdyż w kwietniu aż dziewięciu

na dziesięciu ankietowanych oceniło, że bezrobocie w Polsce zwiększy się, w kolejnych etapach badań pesymizm ocen trochę zmniejszył się. Weryfikując hipotezę badawczą H3 dotyczącą obaw respondentów co do utraty własnej pracy i wzrostu bezrobocia w kraju, należy podkreślić, że zauważalna jest znaczna różnica pomiędzy odsetkiem osób, które obawiają się wzrostu bezrobocia w Polsce, a tymi, którzy mają poczucie, że sami utracą pracę. Ankietowani zdecydowanie bardziej obawiają się wzrostu bezrobocia w Polsce niż utraty własnej pracy.

Ostatnie pytanie badawcze związane było z oceną poziomu poczucia niepewności przyszłej sytuacji gospodarstw domowych respondentów i sytuacji w Polsce. Hipoteza badawcza H4 zakładała, że w badanym okresie poziom odczucia niepewności przyszłej sytuacji własnej rodziny i sytuacji w Polsce był wysoki. Należy stwierdzić, że odczucia co do oceny niepewności sytuacji własnej rodziny były na poziomie średnim w każdym etapie badań. Natomiast odczucia co do niepewności sytuacji w Polsce w etapie I badań były na poziomie bardzo wysokim i zmniejszyły się w kolejnych dwóch etapach do poziomu wysokiego, co tylko częściowo potwierdza czwartą hipotezę badawczą.

Jednym z ważniejszych wniosków, który można sformułować na podstawie badań jest dychotomia odczuć ankietowanych. Zauważalna jest różnica pomiędzy tym, co sądzą o swojej sytuacji ekonomicznej i społecznej, a tym, co myślą o sytuacji w Polsce. Ankietowani są bardziej radykalni w ocenie zmian, które przewidują, że zajdą w ich otoczeniu niż u nich samych. Jednocześnie zauważalna jest zmiana w podejściu ankietowanych między etapem I a etapami II i III.

Rekomendacje

Pandemia COVID-19 wpływa na wszystkie gospodarstwa domowe na świecie. W tym artykule prezentujemy badanie subiektywnej oceny odczuć gospodarstw domowych w zakresie bezpieczeństwa w wymiarze społecznym i oszacowania poziomu niepewności przyszłej sytuacji własnego gospodarstwa domowego i sytuacji w Polsce w obliczu kryzysu COVID-19. Nasza procedura dostarcza szacunków, które mogą być przydatne w analizach krajowych, a także mogą być inspiracją do badań w innych krajach. Prowadzone badania pozwalają na monitorowanie sytuacji gospodarstw domowych w Polsce w czasie pandemii COVID-19. Z założenia prowadzone przez nas badania będą powtarzane i jednocześnie dotyczą szerszej problematyki związanej z sytuacją gospodarstw domowych w Polsce, a szczególnie w zakresie odczuwalnego ubóstwa.

Przesłaniem tego artykułu jest również to, że wprowadzane obecnie nowe polityki publiczne mają pozytywne, ale niewystarczające efekty dla gospodarstw domowych, a zwiększenie ich skuteczności jest koniecznością. Stąd poszukiwanie nowych rozwiązań poprzez różne rodzaje analiz i ścieżek badawczych dotyczących sytuacji gospodarstw domowych, w tym ich subiektywnych odczuć w zakresie bezpieczeństwa społecznego, jest bardzo istotne. To przesłanie odnosi się również do innych krajów rozwijających się i ma szczególne znaczenie, jeżeli w przyszłości będą wprowadzane dalsze ograniczenia działalności, co pociągnie za sobą nowe negatywne skutki dla gospodarstw domowych. Kolejne blokady, którym nie będą towarzyszyły odpowiednie społeczne programy, z mniejszym prawdopodobieństwem będą szeroko akceptowane przez społeczeństwo i będą miały istotne konsekwencje dla gospodarstw domowych znajdujących się w trudnej sytuacji. Z tego powodu uważamy, że wyniki tego badania pomogłyby kształtować politykę w łagodzeniu wpływu, jaki wywarła pandemia COVID-19.

Bibliografia

- Akhtar R. [2021], *Coronavirus (COVID-19) Outbreaks, Environment and Human Behaviour*, Springer, Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-68120-3>.
- Asmundson G.J.G., Taylor S. [2020], Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak, *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 102196, <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>.
- Baldwin R., di Mauro B.W. [red.] [2020], *Economics in the Time of COVID-19: A New EBook*, Centre for Economic Policy Research (CEPR), London, <https://voxeu.org/article/economics-time-covid-19-new-ebook>.

- Bargain O., Aminjonov U. [2020], *Poverty and COVID-19 in Developing Countries*, GREThA and LAREFI joint Working Paper series, hal03258229, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-03258229/document>.
- Beck U. [2004], *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wyd. Scholar, Warszawa.
- Bobba G., Hubé N. [2021], *Populism and the Politicization of the COVID-19 Crisis in Europe*, Palgrave Macmillan, Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-66011-6>.
- Burdyka K. [2020], Amoralny familizm? O samopomocy rodzinno-sąsiedzkiej w społeczności wiejskiej czasu pandemii, *Więś i Rolnictwo*, 3 (188): 141–159, <https://doi.org/10.53098/wir032020/07>.
- Deloitte [2020], *Raport: The Global State of Consumer Tracker*, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/consumer-business/articles/the-global-state-of-consumer-tracker-2020.html> (dostęp: 24.09.2021).
- Djankov S., Panizza U. [red.] [2020], *COVID in Developing Economies*, Centre for Economic Policy Research (CEPR), London, <https://voxeu.org/content/covid-19-developing-economies> (dostęp: 6.07.2021).
- Dudek H. [2019], Households' Food Insecurity in the V4 Countries: Microeconomic Analysis, *Amfiteatru Economic*, 21 (51): 377–392.
- Dudek H., Szczesny W. [2021], Multi-Dimensional Material Deprivation in the Visegrád Group: Zero-Inflated Beta Regression Modelling, w: Betti G., Lemmi A. (red.), *Analysis of Socio-Economic Conditions: Insights from a Fuzzy Multidimensional Approach*: 151–165, London, New York, Routledge.
- Giddens A. [2007], *Nowoczesność i tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa: 156.
- Gierszewski J. [2018], Bezpieczeństwo społeczne jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego, *Historia i Polityka*, 23 (30): 21–38.
- GUS [2020], *Budżety gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa.
- GUS [2021], *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2020 r.*, GUS, Warszawa, informacje sygnałowe.
- Halamska M. [2020], Wiejskie okrucy pandemii – społeczności i ich instytucje. Wprowadzenie do numeru tematycznego, *Więś i Rolnictwo*, 3 (188): 7–11, <https://kwartalnik.irwirpan.waw.pl/wir/article/view/749> (dostęp: 6.07.2021).
- Halamska M., Burdyka K., Kalinowski S., Kubicki P., Michalska S., Ptak A., Sadłoń W., Zwęglińska-Galecka D. [2022], Wiejskie okrucy pandemii – rok drugi przed czwartą falą, *Więś i Rolnictwo*, 3 (192): 11–48, <https://doi.org/10.53098/wir032021/01>.
- Hall M. C., Prayag G., Fieger P., Dyason D. [2020], Beyond panic buying: consumption displacement and COVID-19, *Journal of Service Management*, 32 (1), <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0151>.
- Holman E. A., Garfin D. R., Silver R. C. [2014], Media's role in broadcasting acute stress following the Boston Marathon bombings, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (1): 93–98.
- Kalinowski S. [2014], Pewni niepewności, w: Galor Z., Goryńska-Bittner B., Kalinowski S. (red.), *Życie na skraju – marginesy społeczne wielkiego miasta*, Societas Pars Mundi, Bielefeld.
- Kalinowski S. [2020a], Od paniki do negacji: zmiana postaw wobec COVID-19, *Więś i Rolnictwo*, 3 (188): 45–65, <https://doi.org/10.7366/wir032020/03>.
- Kalinowski S. [2020b], *Moja sytuacja w okresie koronawirusa*, materiał źródłowy.
- Kalinowski S., Wyduba W. [2020], *Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport końcowy*, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- Knight F. H. [1921], *Risk, Uncertainty and Profit*, Hart, Schaffner and Marx, Boston MA.
- Korzeniowski L. [2000], *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, PSB, Kraków: 437–444.
- Kukulka J. [1978], *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Lerner D. [1964], *A dictionary of the Social Sciences*, Cassell's New English Dictionary, London: 629.
- McCarthy J. [2020], *U.S. Coronavirus Concerns Surge. Government Trust Slides*, <https://news.gallup.com/poll/295505/coronavirus-worries-surge.aspx> (dostęp: 10.06.2021).
- McKay S., Rowlingson K. [1999], The Aims of Social Security, w: *Social Security in Britain*, Palgrave, London, https://doi.org/10.1007/978-1-349-27562-5_1.
- Milewski D. [2020], The Analysis of Narratives and Disinformation in the Global Information Environment Amid Covid-19 Pandemic, *European Research Studies Journal*, XXIII, 3: 3–17.
- Naeem M. [2021], Do social media platforms develop consumer panic buying during the fear of Covid-19 pandemic, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102226.
- Noether G. E. [1992], Introduction to Wilcoxon (1945) Individual Comparisons by Ranking Methods, w: Kotz S., Johnson N. L. (red.), *Breakthroughs in Statistics. Springer Series in Statistics (Perspectives in Statistics)*, Springer, New York, NY, https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4380-9_15.
- Nolting T. [2020], *COVID-19 (SARS-CoV-2) in Germany: A holistic approach*, Duesseldorf, https://www.researchgate.net/publication/345136477_COVID-19_SARS-CoV-2_in_Germany_A_holistic_approach (dostęp: 1.12.2020).

- Nye J. S. [1988], Neorealism and neoliberalism, *World Politics*, 40: 235–251.
- Patel J. A., Nielsen F., Badiani A. A., Assi S., Unadkat V. A., Patel B., Ravindrane R., Wardle H. [2020], Poverty, inequality and COVID-19: the forgotten vulnerable, *Public Health*, 183: 110–111, <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.05.006>.
- Posłuszny Ł., Kubicki P., Olcoń-Kubicka M., Felczak J. [2020], Społeczny obraz życia codziennego na wsi w pamiętnikach z czasu koronawirusa, *Więś i Rolnictwo*, 3(188): 185–203, <https://doi.org/10.53098/wir032020/09>.
- StatSoft Polska [2021], Statistica 13.3, www.statsoft.pl.
- Ślusarczyk R. [2020], Gospodarcze aspekty globalnej pandemii – zarys problemu, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego*, 3: 53–60.
- Tran P. B., Hensing G., Wingfield T., Atkins S., Sidney Annerstedt K., Kazibwe J., Tomeny E., Biermann O., Thorpe J., Forse R., Lönnroth K. [2020], Income security during public health emergencies: the COVID-19 poverty trap in Vietnam, *BMJ Glob Health*, 5(6): e002504, <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-002504>.
- Webb D., Wills-Herrera E. [2012], Introduction, w: Webb D., Wills-Herrera E. (red.), *Subjective Well-Being and Security. Social Indicators Research Series*, vol. 46, Springer, Dordrecht, https://doi.org/10.1007/978-94-007-2278-1_1.
- Wilcoxon F. [1945], Individual comparisons by ranking methods, *Biometrics*, 1: 80–83.
- Wilcoxon F. [1992], Individual Comparisons by Ranking Methods, w: Kotz S., Johnson N. L. (red.), *Breakthroughs in Statistics. Springer Series in Statistics (Perspectives in Statistics)*, Springer, New York, NY, https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4380-9_16.
- Whitehead M., Taylor-Robinson D., Barr B. [2021], Poverty, health, and covid-19, *BMJ*, 372: n376, <https://doi.org/10.1136/bmj.n376>.
- Wojtyła A. [2020], O niektórych próbach zrozumienia istoty i skutków obecnego kryzysu, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego*, 3: 45–52.
- Zalega T. [2008], *Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Zimmerman M. [2009], Living with Uncertainty: The Moral Significance of Ignorance, *Analysis*, 69(4): 785–787, <https://doi.org/10.1093/analys/anp111>.
- Zwęglińska-Gałecka D. [2020], Koronakryzys. Lokalne zróżnicowanie globalnej pandemii, *Więś i Rolnictwo*, 3(188): 67–90, <https://doi.org/10.53098/wir032020/04>.